“КӘНДДӘН МӘКТУБЛАР“

(АЗӘРНӘШР, БӘДИИ ӘДӘБИЙЯТ ШӨ'БӘСИ, БАКЫ — 1939—ЯЗАНЫ: ИЛЯС ӘФӘНДИЕВ, РЕДАКТОРУ С. РӘҺМАН, ТИРАЖ 3.000)

«Кәнддән мәктублар» кәнч насир Иляс Әфәндиевин илк чап олунмуш әсәри дейилдир.

О, һәлә бу китабчадан әввәл мүхтәлиф мәтбуат органларында («Революция вә Култура» журналында, «Әдәбийят гәзети»ндә) чап эдилмиш бир сыра һекайәләри илә охучулара танышдыр. Хүсусән онун мүасир тематикада вә бәдии чәһәтдән яхшы ишләнмиш «Берлиндә бир кечә» вә «Көзләнилмәйән севки» һекайәләри даһа чох таныныр.

«Кәнддән мәктублар»-да кәнч авторун беш һекайәси топланмышдыр. Һәм тема, һәм дә мәзмун вә идея чәһәтдән бу һекайәләр бир-бирләринә чох яхындырлар, лакин идеянын верилмәси, теманын һәлли чәһәтдән бу һекайәләр бир-бирләриндән айрылырлар.

Темаларынын мүасирлийи бу һекайәләрин олдугча ширин охунмасына сәбәб олур. Охучу бурада бу күнүн инсанларыны, ичиндә яшадығы чәмиййәтин адамларыны, аз гала һәр күн күлүб данышдығы вә һәр бириндә мүәййән бир характер вә я хүсусиййәтин үстүн олдуғуну һисс этдийи яхын дост вә танышларыны көрүр, кечмиш синифли чәмиййәтин адәт вә ән'әнәләрини, инсан шүурунун көһнә галыглардан нечә тәмизләндийини, ени синифсиз чәмиййәтин традицияларынын нечә башландығынын, ени әхлаг нормаларынын нечә ярандығынын шаһиди олур.

Лакин бу аздыр. Бу һекайәләр анчаг көстәрмәклә галмырлар. Бу һекайәләр өз охучусуну өйрәтмәк, тәрбийәләндирмәк, социалист инсанын инкишафына ярдым этмәк күчүнә маликдир.

Совет патриотизми, сайыглыг, чәсурлуг, дүшмәнә гаршы амансыз олмаг, әмәйә ени мүнасибәт, ени севки вә с. бу кими мәсәләләр бу һекайәләрдә әсас ери тутур.

«Кәнддән мәктублар» ады илә башланан вә мәктуб формасында давам эдән биринчи һекайәдә Ганбай адлы бир кәнчин 14 иллик тәһсилини битирдикдән сонра доктор олараг өз доғма кәндләринә гайытмасы көстәрилир. Лакин онун доғулдуғу бу кәнд артыг танынмаз олмушдур, социалист инсанын коллектив әмәйи бу көһнә кәнди тамамилә дәйишдирмишдир! Һисли, паслы дахмалардан әсәр белә галмамышдыр. Ганбай да бу ени кәндә, ени инсанларын арасында чалышмаға кәлмишдир. Һадисәләрин сонракы инкишафында ени образлар мейдана чыхыр. Бунлардан ән чох ядда галаны Зәрифәдир. Кечмиш бәй гызы Зәрифәнин Совет һакимиййәти дөврүндә өз дар вә чиркин мәишәт һәятындан айрылараг, һәяты гуран вә ярадан бир инсана чеврилмәси процесси бүтүн һекайә бойу давам эдән әсас сюжет хәттини тәшкил эдир. Бу дәйишилмә вә енидән гурулма процесси Зәрифә илә Ганбай арасындакы севки һадисәләрилә чох усталыгла әлагәләндирилмишдир. Автор көстәрдийи ени инсанларын кечмишләрини, онларын ени һәята һансы йолларла кәлдикләрини вә өз азадлыгларыны намусла мүдафиә этмәйи бачардыгларыны (6 вә 7-чи мәктублардакы кәркин эпизодларда) чох инандырычы шәкилдә көстәрә билмишдир.

Һекайәнин мәктублар формасында язылмасы автору (бир гәдәр сентиментал характер дашыса да) ахычы лирик бир стилдә язмаға мәчбур этмишдир. Лакин гейд этмәк лазымдыр ки, бу чәһәт һекайәнин сюжет композициясына мәнфи тә'сир этмишдир, әсәрдә лирики тәсвир вә һашийәләр (хүсусән 2, 3, 4-чү мәктубларда) чохалдыгча сюжет зәифләмиш, зиддиййәтләр вә кәркин эпизодлар азалмышдыр. Һекайәнин сонунда исә бунун әксинә тәсадүф олунур.

Китабчадакы о бири һекайәләр ичәрисиндә даһа чох көркәмли ер тутан «Гарымыш оғлан», «Ухажор» вә «Мирзә Иман» һекайәләридир. Бу һекайәләр социалист чәмиййәтимиздә бу күнүн инсанларында ени аилә—мәишәт әлагәләринин ярандығы бир дөврдә кечмиш синифли чәмиййәтләрдән ирс галмыш әски традицияларын нечә мәһв олдуғуну көстәрир. Бу һекайәләрдә бу күнүн әхлаг вә мәишәт нормалары илә уюша билмәйән, яшамағын ләззәтини анламаян вә я буну тәрсинә баша дүшән («Ухажор» һекайәсинин гәһрәманы), лакин чәмиййәтимиз хүсусән кәнч нәсл үчүн тәһлүкәли олан инсанлар чидди тәнгидә тутулурлар. Авторун реалист гәләми ени инсанын инкишафына мане олан бу «көһнә дүня» төр-төкүнтүләрини бүтүн типик, надир чизкиләрилә көстәрир.

Белә инсанларын бир нүмунәси отуз сәккиз—гырх яшларына гәдәр эвләнмәйән, бүтүн өмрү бойу чылыз вә хәсис бир һәят кечирән, аилә һәяты вә севки зөвгүнү дуймаянлардыр («Гарымыш оғлан»). Белә инсанлар «бүтүн өмүрләри бойу һарада исә гурдаланырлар... Чеховун «Гылафлы адам»ы кими өз гылафларына бүрүнүб эвләнмәйә, севкийә ваһимә илә бахырлар, ахырда да ким билир башларына нә кәлир. Белә адамлар инсана тилсимли кими көрүнүрләр... Адам онлара яхынлашмаға белә горхур ки, индичә сәни санчачаг» (сәһ. 67).

Автор белә инсанлары чох һаглы олараг тәнгидә тутур. Онун фикринчә белә адамлар «бизим һәятымызда ахар чайын үстүндәки чөр-чөпләр кимидир». Ени инсанын тәбиәти дә енидир: о, «яшадыгча яшамаг вә севмәк истәйир...» (сәһ. 65).

«Мирзә Иман» вә «Ухажор» һекайәләри дә кечмиш чәмиййәт галыгларынын прототипләрини тәнгид эдир.

Илясын башга һекайәләриндә олан лирика бу һекайәләрдә дә һисс эдилир, лакин бу һекайәләрдә она юмшаг юмор әлавә олунур.

Бир һекайәчи кими Илясын һәләлик көзә чарпан биринчи ногсаны онун һәддиндән артыг һиссиййата гапылмасы вә сентиментал бир стилә мейл этмәсидир. Доғрудур, онда тәбиәт тәсвирләри, пейзажлар олдугча гүввәтли верилир, бу яхшы чәһәтдир, лакин бу тәсвирләрин лирик тонуна гапылараг бүтүн һәяты һадисә вә фактларда интим бир мә'на ахтармаг ерсиздир. Буну бәдии әсәрдәки характерләрин өзләринә дә чох аз тәтбиг этмәлидир.

Характерләрдә дахили интим дуйғулары дейил, онун реал ичтиман варлыгла бағланан хүсусиййәтләрини «сирр» дейил, һәр кәс тәрәфиндән һәгигәт кими гәбул эдиләчәк хүсусиййәтләрини мейдана чыхармалыдыр. Илясда бу бачарыг вардыр, лакин буну даһа инкишаф этдирмәлидир.

Илясын икинчи ногсаны һекайәләринин сюжет зиддиййәтләри вә гомпозициясы чәһәтдән зәифлийидир ки, бизчә бу да юхарыда көстәрдийимиз биринчи ногсандан доғур.

О бири тәрәфдән бу форма мәсәләсилә бағлыдыр ки, автор өз ярадычылығында бу чәһәтә диггәт этмәлидир.

Илясын дили айдын вә сәлисдир. Лакин онун һекайәләринин бә'зиләриндә анчаг Гарабағ диалектинә аид олан вә үмуми әдәби дилимиздә ишләнмәйән сөзләрә дә тәсадүф эдилир ки, автор бундан узаглашмалыдыр. Әлбәттә бу һеч дә халг арасында вә мүхтәлиф диалектләрдә ишләнән бир сыра кәлмәләрин әдәби дилимизә кәтирилмәсини инкар этмир.

Бүтүн бу ногсанлара бахмаяраг «Кәнддән мәктублар» китабы өз авторунун язычылығын бүтүн әламәтләринә вә хүсуси оригиналлыға малик, үммид верән талант олдуғуну көстәрир. Онун кәләчәйи исә бу язычылыг талантынын нечә вә һансы истигамәтдә инкишаф этдирилмәсиндән асылыдыр.

Ә. АГАЕВ.